

ФОРСАЙТ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ МОҲИЯТИ, МАЗМУНИ ВА ФОРСАЙТ УСЛУБЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Рахимова Дилрабо Октябровна

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти “Бизнес ва инновацион менежмент” кафедраси ассистенти

Аннотация: Мақолада форсайт технология, унинг келиб чиқиш тарихи, узоқ муддатли стратегик режалар, йўл хариталар ва концепциялар тузишда форсайтнинг аҳамияти, форсайт услублари, ўқув жараёнида форсайт услубларидан фойдаланиш технологиялари тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: форсайт, трансмиллий, форсайт услублари, технологик, бозорга йўналтирилган, ижтимоий-иқтисодий форсайт, сифатни баҳолаш ва соний баҳолаш услублари.

Ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан бири келажакни башоратлаш ҳисобланади. Дунё кўз олдимизда мисли кўрилмаган шиддат билан ривожланмоқда. Шунингдек, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ҳам тезлашиб бораётганлиги назарда тутилса, келажакни режалаштириш барқарор ривожланишнинг асосини ташкил этади. Ҳозирги глобаллашув даврида дунё, минтақа, давлат ёки иқтисодиёт соҳалари миқёсидаги йирик муаммолар (экологик, ижтимоий-иқтисодий, технологик, сиёсий ва б.) ечимига оид стратегик режалар, йўл хариталари ва концепциялар ишлаб чиқишда Форсайт методларидан фойдаланиш энг самарали ва мақбул вариант ҳисобланади. Форсайт асосида ривожланишнинг узоқ муддатли (5 йидан 30 йилгача) ривожланиш дастури ёки концепцияси қисқа муддатли аниқ далилларга асосланган маълумотлар асосида яратилади, яъни келажак стратегияси аниқ, юқори даражадаги далиллар асосида режалаштирилади [1]. Ривожланган

давлатларда форсайт алоҳида бир ташкилот ёки корхона доирасида ҳам кенг фойдаланилади, форсайт услублари ёрдамида корхонанинг келажак стратегик режаси ишлаб яратилади, қайси технологияларни такомиллаштириш зарурлиги аниқланади, мақсадга эришиш йўл хариталари ишлаб чиқилади.

Форсайт нисбатан янги атама ҳисобланди. Шу сабабли ҳозиргача унинг мукамал таърифи ишлаб чиқилмаган [2].

Қуйида “Форсайт нима? – деган саволга берилган бир неча таърифларни кўриб чиқамиз:

Форсайт – фан, технология, иқтисодиёт ва жамиятнинг узок муддатли истиқболлини тизимли баҳолаш асосида юқори даражада ижтимоий-иқтисодий фойда келтиришга қаратилган янги технологиялар ва тадқиқотларнинг стратегик йўналишларини аниқлашга қаратилган технологиядир. **Форсайт**- келажакни фаол башоратлаш, кўра билиш орқали иқтисодиёт, фан, бизнес ва бошқа соҳаларнинг истиқболли ривожланиш стратегиясини асосли яратиш демакдир .

Форсайт мақсади юқори даражада фойда келтиришга йўналтирилган стратегик тадқиқотлар ва инновацион технологияларни идентификациялаш, яъни юқори фойдали келажакни аниқлаш ҳамда унга эришиш стратегиясини яратишдан иборат [3].

Форсайт (foresight) ва уни амалга ошириш “Форсайтнинг (foresighting)” кенг маънода экспертли башоратлаш технологиясининг концепцияси ва амалиётидир [4] . Форсайт фаолиятнинг турли соҳаларида турли даражада қўлланилмоқда [5]. Форсайтга В.Мартин “Катта ижтимоий-иқтисодий фойда келтиришга қаратилган тадқиқотлар ва янги технологияларнинг стратегик йўналишларини белгиловчи, фан, технология, иқтисодиёт ва жамиятнинг узок муддатли истиқболлини баҳолашнинг тизимли уринишларидир деб классик таъриф бериб ўтган. Y. Kishita ва R. Popper ўз илмий ишларида форсайт сценарийлар ва йўл хариталар яратишда башоратлашнинг мумкин бўлган инструменти деген кўрсатиб ўтишган .

Форсайт технология дастлаб бундан 50 йиллар илгари АҚШнинг RAND корпорациясида ҳарбий технологияларнинг истиқболли вазифаларини аниқлаш жараёнида қўлланилган. 1950 йилларга келиб истиқбол технологияларни аниқлашнинг анъанавий услубларидаги камчиликларга тўғри келгач RAND мутахассислари Делфи услубини ишлаб чиқишган. Айниқса ушбу технология асосида АҚШнинг ҳарбий-ҳаво кучларида кенг масшабли ва тизимли тадқиқотлар олиб борилган [6].

Илмий тадқиқотларга асосланган инновацион стратегия истеъмол бозорининг келажаги қандай бўлишидан қатъий назар, одатда технологик жиҳатдан кескин ўсишга олиб келади. Европа, АҚШ, Жанубий-шарқий Осиёдаги тадқиқот ва башоратлаш гуруҳлари томонидан олиб борилаётган изланишлар технологик трендларни кузатиб бориш имконини берувчи технологик тизим ва методологиялар яратиш, янги тадқиқотлар ва изланишларга имконият яратишга қаратилган. Шунинг учун АҚШ да тарихан ушбу фаолият RAND Corporation (ингл. Research and Development) ва бошқа трансмиллий корпорациялар томонидан олиб борилади.

Форсайт технологияси асосида башоратлаш анъанавий прогнозлашдан анча мураккаб ёндашувдир [7]. Форсайт методологияси ўнлаб анъанавий ва мутлақо янги усулларини ўз ичига олган. Форсайт лойиҳаларида асосий тенденция технологияга йўналтирилган лойиҳалардан урта компонентни ўз ичига олган лойиҳаларга ўтишдир: технология соҳалари, бозор ва ижтимоий оқибатлар. Аммо узок муддатли лойиҳаларда башоратлаш технологияларидан малакали фойдаланиш учун форсайтнинг функциялари, тамойиллари ва методологияларини ўрганиш ва таҳлил этиш талаб этилади. [8].

Форсайт технологиялар асосида истиқболли лойиҳаларни амалга оширишда қуйидаги босқичлардан фойдаланилади:

4. Фанлараро алоқадорлик. Форсайт асосида башоратлашни битта фан доирасида ва билимлари асосида амалга ошириб бўлмайди. Форсайт натижалари кўп ўлчовли бўлганлиги сабабли тадқиқотларда бир неча фанлар бўйича билимлар мажмуидан фойдаланишни талаб этади.

5. Мувофиқлаштириш. Форсайт жараёни инсон ва ахборот ресурларидан самарали фойдаланиш мақсадида келажак гипотезасини шакллантиришда турли соҳалардан кўплаб экспертлар иштирок этишига асосланади.

6. Прагматизм. Форсайт фақат келажакни башоратлаш ва таҳлил қилишбилан чекланмайди, балки келажакни шакллантириш йўналишида фаол ҳаракат қилиш, олинган натижаларни амалиётга тадбиқ этиш масалаларини ҳам ўз ичига олади.

Ҳозирги кунда Форсайт тадқиқотларнинг 30 дан ортиқ методлари мавжуд ва уларни қуйидаги 3 та гуруҳга ажратиш мумкин: [9]

1. Сифатни баҳолаш методлари: ретроноляция, ақлий ҳужум, фуқаролик панели, анжуман ва семинарлар, эссе (сценарий) ёзиш, эксперт панели, башоратлаш, интервью, адабиётлар таҳлили, морфологик таҳлил, мақсадлар дарахти тузиш (мантиқий схема), ролли ўйинлар, сценарий, тескари сценарий, илмий фантастика, симуляцияли ўйинлар, текшириш, SWOT-таҳлил, заиф сигналлар (джокерлар);

2. Соний баҳолаш методлари: бенчмаркинг, библиометрия, индикаторлар (вақтинчалик қаторларни таҳлил этиш), моделлаштириш, патентлар таҳлили, анъаналар экстраполяцияси (нарс ва ҳодисанинг бир қисмини кузатиш асосида олинган натижаларни унинг бошқа қисмига ёйиш ёки тадбиқ этиш).

3. Аралаш услублар: таркибий таҳлил, дельфи, асосий истиқболли (критик) технологиялар, манбалар шарҳи, глобал трендлар таҳлили, соний сценария яратиш, йўл харитаси, манфаатли томонлар фикри таҳлили, ўзаро таъсир таҳлили, манбаларни сканирлаш, синов, келажакни башоратлаш, ўйинлар, глобал трендлар таҳлили, моделлаштириш, симуляция, мультикритериаль таҳлил, келажак яшиги ва бошқалар.

Форсайт принциплари ва услубларини яққол тасаввур қилиш учун янги инновацион педагогик технология “Менталь карталар” дан фойдаланмиз.

Менталь карталар (майндмепинг, mindmapping) – ҳодиса, жараён, предметлар тўғрисида ва янги ғоя ҳақида фикр билдиришнинг қулай ва самарали визуал усули ҳисобланади. Ундан янги инновацион ғояларни аниқ

кетма-кетликда тузишда, ғояларни кичик ҳажмда қайд этишда, маълумотларни таҳлил қилиш ва таснифлашда, муаммо бўйича қабул қилинган қарорларни тартибга солишда фойдаланиш мумкин. Бу усул анъанавий усулга нисбатан унча кўп тарқалмаган, лекин фикрни ёзма баён қилишнинг энг қисқа ва тушунарли йўли сифатида қабул қилинган [10].

Менталь карталар (ақл, интеллект карталари), янги инновацион педагогик технология ҳисобланиб, берилаётган ахборот (мавзу) бўйича мустақил фикрлаш (ўйлаш), талабаларда ўз фикрини мустақил ифода этиш, илмий-ижодий фикрлаб янги ғоялар билан бойитиш қобилиятларини шакллантиради.

Адабиётлар

1. Соколов А.В. Долгосрочное прогнозирование тенденций развития образования методами Форсайт. //Вопросы образования. 2004. №3. С. 66-79.
2. Соколов А.В. Форсайт: взгляд в будущее. //Форсайт. 2007. №1. С.8-9.
3. Georghiou L., Cassingena Harper J., Keenan M., Miles I., Popper R. (eds.) (2008) The Handbook of Technology Foresight Concepts and Practice, Cheltenham: Edward Elgar.
4. Hines A., Gary J., Daheim C., van der Laan L. (2017) Building Foresight Capacity: Toward a Foresight Competency Model. World Futures Review, vol. 9, no 3. P. 123–141.
5. Ашальян Л. Н., Колосова Г. М.Форсайт инновационных предприятий. // Теоретический и научно- методический журнал «Вестник Университета» № 14, 2013.
6. Rakhimov O.D., Berdiyev Sh.J., Rakhmatov M.I., Nikboev A.T. Foresight In The Higher Education Sector of Uzbekistan: Problems and Ways of Development. //Psychology and Education Journal .2021. 58 (3), 957-968. DOI: 10.17762/rae.v58i3.3029
- 7.Рахимов О.Д., Отакулов У.Х., Рахимова Д.О. Образовательный форсайт качества и результативности самостоятельного образования. //Вестник науки и образования. 2021. № 7 (110). Часть 1. С.8/ров
- 8.Рахимов О.Д., Манзаров Ю.Х., Ашурова Л. Ўзбекистон олий таълим тизимида дастлабки форсайт тадқиқотлар.//Современное образование (Узбекистан). 2021. №4. С. 16-22.